

UDK 811.163.6'366.52'367

Andreja Žele

Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

andreja.zele@ff.uni-lj.si

SPOL V PREDIKACIJI

Namen prispevka je na kratko predstaviti in utemeljiti, zakaj je znotraj jezika oz. v našem primeru v slovenščini, možna celostna izrazitev referenčnega spola le na poimenovalni ravni, medtem ko skladdenjska oz. slovnična razmerja v procesu upovedovanja in s ciljem jasnega sporočanja zahtevajo prevlado slovničnega ujemanja, ki lahko ohranja najvišjo možno skladdenjskopomensko razločevalnost leksike in s tem tudi jasnost ubesedenega.

Ključne besede: spol, referent, ujemanje, slovnične kategorije

This article aims briefly to present and explain why the integrated expression of referential gender within a language, in this case, Slovene, is only possible on the denotative level. It further clarifies why in the process of clause formation, syntactic or grammatical relations, whose principal purpose is clarity of communication, strictly favor grammatical agreement to maintain the highest possible level of syntactic-semantic lexical distinction, as well as clarity of the verbalized load.

Keywords: gender, referent, agreement, grammatical categories

1 Ujemanje znotraj predikacije je sprožilo tudi vprašanje izražanja spola v slovenščini. Spol v oblikoskladdenjski rabi izražajo tudi glagolske oblike. In te oblike so razločljive tako slovnično kot pragmatično;¹ kompleksnost spola kot kategorije je, da mora pri določenem segmentu poimenovanj za človeškost oz. živost vzpostaviti razmerje med jezikovnim (slovničnim) in referenčnim zunajjezikovnim (družbenim) pojmovanjem.² Torej poimenovalna in sporočajska vloga jezika je, da z referenčnim³ zunajjezikovnim razmerjem v družbi vzpostavlja vzporedno soodvisnost dveh sistemskih celot: družbenega in jezikovnega sistema. Vendar ta nujna soodvisnost ne pomeni tudi istega načina in zmožnosti izražanja razmerij znotraj posameznega jezika; cilj jezika je zlasti nedvoumno, celovito in natančno sporočanje in za to uporabi vsa razpoložljiva razlikovalna sredstva. Torej zaradi pisnega in govornega izražanja oz. sporočanja morajo biti poimenovanja vseh referenčnih in nereferenčnih predmetov, bitij in pojavov tudi oblikovno-pomensko opredeljena, ker le tako se lahko umestijo v oblikoslovno-skladdenjski sistem jezika in znotraj njega zavzamejo dovolj razločevalne vloge in razmerja, ki omogočajo sporočilno dovolj natančna in jasna besedila. Torej

---

¹ Pomembna je pripomba (Kunst Gnamuš 1989/90: 15), da razlika v paradigmatici ženskih in moških sklonskih oblik ni motivirana pomensko, ampak pragmatično.

² V slovenski slovnici Jožeta Toporišiča (1981: 266) sta pomenski kategoriji živost in človeškost pomenljivo opredeljeni kot podspola. Škoda, da nista ti dve kategoriji v slovnici bolj problemsko obdelani ravno z vidika spola, saj avtor eksplicitno napiše, da zaslužita več pozornosti, ker »sta del problematike spola sploh« (Toporišič 1981: 82).

³ V prispevku uporabljam mednarodni poimenovanji **referent** za **nanosnika** in **referenčni spol** za t. i. **naravni (nanašalni) spol**, ker sta zaenkrat predstavo ustrežnejši.

kategorija spola ima svojo vlogo najprej znotraj pojmovno-pomenske zgradbe leksema, potem pa se prenese in izraža še v skladenjskih razmerjih, in v skladnji vlogo zgolj-pomenskega spola prevzame slovnični oz. skladenjski spol.⁴ Slovnični spol pa teži k sistemski vključitvi, zapolnitvi in dovolj razločevalni izrazitvi vseh možnih razmerij;⁵ torej s končniško razločevalno rabo teži k nedvoumnosti oz. natančnosti sporočanega brez vrednotenjskih oznak.

2 Predikacija

Predikacijo tu pojmujem kot aktualno dinamično dvosmerno determinacijo (Popela 1968: 119–120), ki je v procesu upovedovanja osnovna zgradbena (stavkotvorna) prvina stavčne povedi. Dvosmernost predikacijskega razmerja omogočata statična determinacija z jedrnim osebkom, ki dejanju v povedku ujemalno določa osebo, spol in število, in dinamična determinacija z jedrnim povedkom, ki osebkem kot vršilcu ali nosilcu vezavnovezljivostno prisoja neko dejanje ali stanje, in to nestalno oz. aktualno dejanje ali stanje je na osebek vezano tudi z vidika časa, načina in naklona. Osrednja slovnična kategorija osebka, navadno imenovalniškega, je oseba kot prvenstveno samostalniška kategorija, ki je kot glagolska oseba hkrati tudi ujemalna lastnost glagola;⁶ slovnično-pomensko je določana s spolom (hkrati z živostjo^{+/-} in človeškostjo^{+/-}) in številom (hkrati s števnostjo^{+/-}) osebka. Z vidika povedi oz. upovedovanja pa je oseba tudi ključna aktualizacijska kategorija (Novotný 1979: 293),⁷ saj vsak glagol že z vidika formalne stavčnočlenenske organizacije teži k uporabi osebne glagolske oblike.⁸

⁴ Spol v slovenščini se je že večkrat opredelil »inherentna kategorija oblikoslovno-skladenjskih pravil, ki omogočajo izražanje sintagmatskih razmerij in besedilne povezanosti, hkrati pa opravlja prikazovalno (reprezentacijsko) vlogo. [...] Opravitvi (pa) imamo z nesorazmernim razmerjem med slovničnimi in prikazovalnimi (reprezentacijskimi) pravili« (Kunst Gnamuš 1994/95: 255).

⁵ Slovnični spol kot oblikoskladenjski pojav omogoča največjo razločevalnost in neprekrivnost, in hkrati zaradi neprekrivnosti tudi največjo vključevalnost (prim. Tafra 2005: 83–98).

⁶ Opredelitve v Slovenski slovnici (⁴2000: 272) umeščajo kategorijo osebe med samostalnik in glagol in vsaj preveč prikrito pod naslovom **Inherentne kategorije sklonljivega** (266) s samo drobnim nadnaslovom **Kategorije samostalniških besed – inherentne** nad črto na strani 267 je oseba predstavljena kot samostalniška kategorija: »Oseba je slovnična kategorija, odsevajoča sporočanjso razmerje med udeležencema pogovora (izmeničnima tvorcema in ogovorjencema) ter neudeležencem pogovora. [...] Glagolska oseba je ujemalna lastnost glagola glede na osebne zaimke. Oseba pri glagolu izraža tudi odsotnost osebe (v imenovalniški obliki).« Kot samostalniška kategorija je oseba eksplicitno opredeljena v Slovenskem leksikalnem pomenoslovju (Vidovič Muha 2000: 33): »Oseba kot kategorialna lastnost samostalniške besede je neposredno vezana le na 1. in 2. osebo – tvorni prvini govornega dejanja, vedno človek kot udeleženec govornega dejanja z osebnim lastnim imenom; 3. oseba je vse, kar ni 1. in 2. oseba [...] V tem smislu je 3. oseba pomensko najsplošnejša (ekstenzivna), na ravni kategorialnih pomenskih sestavin jo določa spol, ev. podspol.«

⁷ Jiří Novotný (1979: 293) po zgledu teorije členitve po aktualnosti kategorijo osebe iz ujemalnega predikacijskega razmerja prestavlja tudi na ravni upovedovanja, in sicer kot tudi aktualizacijsko kategorijo »kategorije aktualizačni« v izhodišče členjenja po aktualnosti.

⁸ Slovenska slovnica (⁴2000: 576) glagole, ki imajo vršilca dejanja ali nosilca poteka ali stanja, imenuje »prisojevalni glagoli«. J. Toporišič (1982: 157) v povezavi z opredelitvijo prisojevalnega razmerja uporabi tudi opredelitev »medsebojno oblikovno razmerje osebka in povedka« (1982:157).

2.1 Torej predikacijsko oz. prisojevalno razmerje ravno zaradi stavkovornosti ni in ne more biti (zgolj) enosmerna določna odvisnost v smislu statičnih determiniranih sintagem v smislu samostalniških zvez s samostalnikom kot jedrom in pridevnikom kot prilastkom – v čeških slovnicaх se v teh primerih ponavlja opozorilna trditev, da »predikace není determinace«. ⁹ V prisojevalnem razmerju je bistvena izhodiščna samobitnost tako osebka kot povedka, ki vzpostavljata obojesmerno oz. vzajemno slovnično-pomensko odvisnost. ¹⁰ Na ravni stavčne povedi o nadvladi predikacijskega prisojevalnega razmerja odloča ravno večja stavkovorna trdnost obojesmerne vezi, ¹¹ ki vključuje tudi usmerjeno namero kot dinamično aktualnost, ki jo s kategorijami časa, naklona in načina ob osebek z osebo vnaša povedek in tudi formalno potrjuje z osebnimi glagolskimi oblikami v zgledih kot *Otroci pojejo – Pojejo – Poje se* (nasproti enosmernemu ujemanju v npr. samostalniški zvezi ali t. i. statični sintagmi *pojoči otroci*); ¹² zato je navadno osebek imenovan kot pomensko izhodišče stavka in kot nosilec prisojanih lastnosti, ki določa ujemalno obliko povedka glede na osebo, število, spol in sklon povedek pa je kot pomensko jedro stavka oz. vsakega t. i. predikacijskega akta ¹³ prisojevalec kategorij časa (aktualnost +/-) in naklona (resnično +/-).

3 Spol: slovnični in referenčni (naravni). V bistvu lahko govorimo samo o referenčnem (naravnem) spolu, ki se v jeziku izraža z različnimi končnicami, ki so nujne zaradi vzpostavljanja skladenjskih (slovničnih) razmerij. Del izbora končnic je soodvisen od referenčnega spola, preostali del izbora končnic za neživo predmetnost in pojavnost, ki je tako pojmovno kot pomensko tudi povezan z določenim družbenokulturnim okoljem, pa se zlasti primerjalno oblikovno uskladi s siceršnjimi morfonološkimi zmožnostmi jezika (tj. nekakšna izkušnjska analogija rabe oblik). Prav nujnost vzpostavitve končniškega razmerja v skladnji je pomenila tudi nujnost vzpostavitve t. i. slovničnega spola

⁹ Če upoštevamo še veljavno delitev na tri temeljna skladenjska razmerja (Ružička 1959: 12–13): – predikacija ali predikativna sintagma oz. slovenjeno kot 'prisojevalni ali stavčni sestav oz. prisojevalno ali stavčno razmerje' za »prisudzovaci čize vetný sklad«, – determinacijska sintagma oz. slovenjeno kot 'določevalno razmerje' za »určovací sklad«, – koordinacijska sintagma oz. slovenjeno kot 'koordinacijsko razmerje' za »prirad'ovací sklad«.

¹⁰ Ta vzajemna povezanost osebka in povedka je navsezadnje lepo kaže v *biti*-stavkih, kjer se za vzpostavitev razmerja med osebkom in njemu prisojano aktualno vsebino vse ali pa večina slovničnih kategorij osebka in povedka (oseba, spol, število in sklon; čas in naklon) navadno prenese na nepolnopomenski glagol *biti*, ki kot slovnična vez vzajemno povezuje osebek s povedkom in obratno, npr. *Ta človek bi bil lahko / še bo prava ikona* ipd.

¹¹ Jiří Novotný (1979) to vzajemno odvisnost prisojevalnega razmerja predstavlja tako na pomenski kot slovnični ravnini. Na pomenski ravnini s stavčnega vidika povedek uveljavlja svojo vezljivostno nadvlado, hkrati znotraj zveze osebek – povedek predstavlja osebek neko aktualizacijsko izhodišče upovedovanja, ki ga povedek samo še dodatno pomensko določa. Na slovnični ravni je spet nosilec vezljivosti povedek, ki vezavno organizira vse stavčne člene, hkrati pa je znotraj zveze osebek – povedek tudi osebek izhodiščni nosilec kategorij kot oseba, spol, število, sklon, ki jih ujemalno prevzema povedek.

¹² O tem podrobneje Jaroslav Popela (1968: 119–122).

¹³ Na ravni stavčne povedi in nadpovedne skladnje se t. i. »predikačni akt« izhodiščno uresničuje s povedkom kot osrednjo stavčnočlensko vlogo in njunima kategorijama časa (aktualnost +/-) in naklona (resnično +/-), na sporočilni ravni pa povedek lahko ostane neizražen, npr. vzlik *Čudovito!*, napis *Kruharna* ipd. (Grepč, Karlik, 1998: 415).

(nasproti referenčnemu oz. naravnemu spolu);¹⁴ t. i. slovnični spol ni torej nič drugega kot slovnično (oblikoskladenjsko) razmerje končniškega ujemanja oz. kar slovnično ujemanje.¹⁵ Tako z vidika končniških oblikoskladenjskih razmerij lahko govorimo kvečjemu ali zgolj o končniški razlikovalnosti, ker mora jezik končniško zajeti vsa poimenovanja za referenčne in nereferenčne vsebine, tj. človeške, žive in nežive, in med slednjimi tudi izmišljene. In za vzpostavljanje hierarhičnih razmerij v jeziku naj bi bila izhodiščno nezaznamovana tista jezikovna oblika,¹⁶ ki v rabi omogoča (naj)večje izrazno razlikovanje in hkrati vključevanje – in z vidika referenčnega spola so spolske oblike za moški spol izhodiščno najbolj nevtralne in hkrati najbolj vključujoče tudi za ženski spol; slednje se potrjuje tako na morfemski (oblikotvorni in besedotvorni) kot na skladenjski ravni. In jezik kot sistem hierarhičnih razmerij že po svojem obstoju teži k vključevalnosti, ker z izključevalnostjo bi sam sebe negiral oz. samoukinjal. Nasprotno je referenčni spol vezan na naše zaznavne in spoznanjske zmožnosti, kar se povedno pokaže že pri živalskih poimenovanjih, ki, v nasprotju s človeškimi, pogosto nimajo posebnega oz. razlikovalnega poimenovanja za bitje ženskega ali moškega spola.

Lahko povzamemo, da o prekrivanju ali križanju slovničnega in referenčnega spola lahko govorimo samo na ravnini poimenovalnih zmožnosti, medtem ko na skladenjski ravnini, tj. na ravnini slovnice, lahko govorimo o slovničnih razmerjih, ki znotraj slovničnega ujemanja vključujejo in upoštevajo spolske oblike; slovnično oz. končniško neujemanje pa opozori tudi na vzporedno pomensko ujemanje v primerih kot *Dekle se je tja zatekla/zateklo po pomoč* (nasproti Dekleta so predstavila *pester in raznolik program*).

3.1 Spol v soodvisnosti z drugimi kategorijami. Na spol kot slovnično-pomensko kategorialno lastnost vseh poimenovanj so vezane kategorialne pomenske sestavine človeškost, živost in števnost. V upovedovanju se pomenska kategorialnost spola (s človeškostjo^{+/-}, živostjo^{+/-} in števnostjo^{+/-}) prilagaja skladenjskim oz. slovničnim lastnostim spola (sklon, število), slovnična oz. skladenjska razmerja pa se vzpostavljajo s končniškimi oblikami, ki tudi izrazno združujejo osebo, spol, sklon in število poimenovanega. Predikacijsko razmerje torej sooblikujejo vse zgoraj naštetih pomenske in slovnične kategorije, od človeškosti/nečloveškosti, živosti/neživosti in števnosti/neštevnosti do spola, sklona, števila; tudi zato tovrstno združeno izražanje kategorij v isti končnici ne more imeti neposredne povezave zgolj z referenčnim spolom in ne more oblikovnorazločevalno izražati zgolj njega – ujemanje ni privilegij izražanja zgolj spola.

¹⁴ Ankete, izvedene sicer na zgledih v hrvaščini, opozarjajo na tudi siceršnje slabo razumevanje in posledično prepoznavanje slovničnega spola in s tem tudi na slabo razlikovanje med referenčnim spolom in slovničnim spolom (Tafrá 2007). Avtorica išče vzroke za to v 1) neločevanju dejanskega pomena leksema od njegovih slovničnih lastnosti, 2) neprepoznavanju števnih in neštevnih samostalniških poimenovanj, 3) neločevanju novotvorjenke od zgolj nove oblike določene tvorjenke in v 4) nezmožnosti ugotavljanja slovničnih lastnosti iz skladenjske rabe.

¹⁵ Terminološka enota »slovnični spol« je v Enciklopediji slovenskega jezika (Toporišič 1992: 289) opredeljen kot »lastnost samostalniške besede, da na pridevniške besede vpliva v smislu oblikovne enakosti (ali vrste)«.

¹⁶ Tu se mi zdi bistveno opozorilo, da je treba pojem **nezaznamovanosti** razumeti kot nerelevantnost in nevtralnost določene kategorije, ne pa si npr. nezaznamovano rabo moške spolske oblike razlagati kot odsotnost informacije o ženskem spolu (prim. A. Vidovič Muha 2006: 34).

4 Spol (slovnični in referenčni) v slovenski predikaciji¹⁷

Spol v predikaciji sproži vprašanje tako pomenskega kot oblikoskladenjskega ujemanja med udeleženci in povedjem. Referent oz. referenčna vsebina se pretežno izraža (že) v pomenu poimenovanja, končnica pa združuje zlasti slovnične oz. skladdenjske kategorije. Tako referenčni spol poudari pomensko ujemanje, slovnični spol pa slovnično (končniško) ujemanje.

4.1 Možnosti izražanja znotraj predikacije odpirajo kategorialno triado **oseba – čas – način**.

4.1.1 Z osebo je poudarjena tudi vloga živosti in človeškosti. Z vidika referenčnega spola so vsespolski oz. splošnospolski osnovni zaimki kot *kdo, kaj, jaz, ti*. Pri sporočanju ali nagovarjanju javnosti bi najvišjo stopnjo spolske nevtralnosti dosegli z določenimi končniškimi glagolskimi oblikami, in sicer s 1. osebo množine in 3. osebo ednine srednjega spola in z dodanim *se*, ki izraža nedoločeno osebo oz. splošnega vršilca.

4.1.1.1 Tudi povezanost spola s števnostjo se jasno kaže ravno v predikacijskem razmerju, npr. *Škarje so potrebne za pravičen razrez, Grmovje se je razraslo tudi na sosednje parcele, Jelenjad je do lani delala škodo na poljih, Iz vejevja je sčasoma nastalo uporabno dračje* ipd.

4.1.1.2 Z vidika ujemanja je posebnost neimenovalniški osebek. Odsotnost, umik ali nedoločnost referenčne osebe se izraža z osebno glagolsko obliko v tretji osebi srednjega spola ednine, lahko tudi z dodanim zaimenskim morfemom *se*, npr. *Govori(lo) se (je)*. To so lahko osebkeve zveze s števnikom in množinskim rodilnikom *Pet/Nekaj ljudi je šlo* (v sr. sp. edn.) nasproti samostalniškimi odnosnicam v *Skupina/Večina ljudi je šla* (ž. sp. edn.). Pomenljivo je, da neimenovalniški osebek s povedkom ne uvaja prisojevalnega razmerja in hkrati s tem v povedku tudi ni potrebe po izražanju referenčnega osebka, npr. *Ljudi ni bilo, Ljudem se je zazdelo, da [...], Tonetu se je stožilo po [...], Z njimi se je težko sobivalo* ipd.

4.1.2 Poudarjena vloga časa. Sedanjiška oblika glagola (z vsespolskimi oz. splošnospolskimi osebili kot končniškimi morfemi) je spolsko nevtralna, ker neposredno ubesedovana konkretna sedanjost ne potrebuje spolske identifikacije, npr. *Jaz grem, Ti greš, On(a) gre, Midva/medve greva, Mi/Me gremo* itd.

S pragmatičnega vidika in z vidika izražanja referenčnega spola je pomenljivo, da sedanjiške oblike zaradi upovedovanja neposredne komunikacije nimajo potrebe izražati spola govorca, medtem ko zložene glagolske oblike za preteklik ali prihodnjik z opisnim deležnikom vedno izražajo tudi spol; spol je torej glede na osebo in čas (nesedanjik) drugotna vzporedna izrazna potreba.

¹⁷ Aktualna raba navedenih zgledov je preverjena v korpusu Gigafida. Upoštevana je bila tudi dosedanja obravnava na slovarskem portalu Fran = Fran: slovarji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU.

In tu je treba poudariti, da je v slovenščini edina needninska oblika opisnega deležnika, ki lahko označuje vse spole (m. sp. mn., ž. sp. dv., sr. sp. dv.) tista na končnico *-i*, zato kot vključujoča in hkrati dovolj razločevalno deluje tudi pri označevanju spolsko mešanih skupin v primerih *Možje in žene so šli*, *Žene in otroci so šli* (nasproti npr. *Žene in dekleta so šle*) ipd.¹⁸

4.1.2.1 Z vidika števila je treba omeniti še vikanje kot socialnozvrstni in stilski pojav. To, da je končnica *-i* zlasti slovnični končniški morfem za needninskost, potrjuje vikanje. Zložena glagolska oblika moškega spola množine za preteklik se pri vikanju uporablja za neposredno ogovarjanje posameznika: *Vi niste vedeli, da se pripravlja ovadba zoper vas, dokler niste prižgali televizije?*, *Nam morda lahko poveste nekaj značilnosti obeh pasem in katero bi vi priporočili štiričlanski družini v blokovskem naselju (blok ima dvigalo)*. Prvenstveno slovničnost množinske končnice *-i* za ogovarjanje posameznikov navsezadnje potrjuje tudi pogovorno (pol)vikanje, ki končnico *-i* v opisnem deležniku zamenjuje s spolsko končnico, ustrezno referenčnemu spolu nagovorjenega, npr. *Kje ste hodil-ø/-a?*.

4.1.3 Z vidika načina se z umikanjem vršilca ali nosilca iz osebkove vloge umika tudi jasno spolsko izražanje dejanskega referenčnega spola, npr. *Zaprli so pet fantov* → *Zaprlo se je pet fantov* → *Pet fantov je bilo zaprtih* / *Pet fantov je bilo zaprto*¹⁹; spolsko nevtralizacijo napoveduje tudi vprašalnica in celotna vprašalna poved *Kaj se je zgodilo?* ali *Kaj je bilo?*, raba deležnikov pa izraža pretvorbeni prehod med dejanjem, stanjem in lastnostjo. Podobne rabe so možne z vsemi tistimi prehodnimi dovršnimi glagoli, ki dopuščajo tvorbo stanjskih deležnikov na *-n* ali *-t*, npr. *Nekaj delavcev je bilo odpuščenih* / *Nekaj delavcev je bilo odpuščeno*, *Nekaj fantov je bilo aretiranih* nasproti *Nekaj fantov je bilo aretirano* ipd.

4.2 Raba tretjeosebni samostalniških poimenovanj pogojuje prevlado slovničnega ujemanja in s tem slovničnega spola.²⁰ Razmerje med pomenskim in slovničnim ujemanjem najbolj jasno poudarijo *biti*-stavki,²¹ ker se z njimi vzpostavi prva vez med nejezikovno dejanskostjo in pomensko-poimenovalnim sistemom jezika (Kunst Gnamuš 1992/93: 267). Pri tvorjenju in razumevanju *biti*-stavkov izhajamo iz predpostavk (prim. O. Kunst Gnamuš 1989/90; 1992/93), da vlogo osebkova prevzame referenčni udeleženeec (s pomensko lastnostjo 'konkretno'), npr. v *Ta knjiga je njegov največji dosežek* je osebek

¹⁸ Tu mogoče še stališče Kunst Gnamuš (1994/95: 258–259): »Učinek enotenja in istovetenja spolno razlikujoče se skupine je praviloma mogoče dosegati le z množinskim osebkom v moškem spolu [...] Pri raznospolnih referencah in poimenovanjih zanje so oblike za moški spol vključevalne, oblike za ženski spol izključevalne.«

¹⁹ Po Toporišiču (1992: 228) trpnost jasno izraža opisni deležnik srednjega spola ednine *zaprto*, medtem ko ujemalni deležnik *zaprtih* označuje zlasti stanje.

²⁰ Slovnično ujemanje in slovnični spol samostalnikov pa sta se oblikoslovno tipizirala s sklanjatvami; kratko utemeljitev tipiziranja sklanjatev v slovenščini glej npr. prispevku K teoriji spola v slovenskem (knjižnem) jeziku (Toporišič 1981).

²¹ Tu lahko pritrjujem Pišković (2011a, 2011b), ki za opis stanj v hrvaščini upošteva zlasti stališča Corbetta in Hocketta, da je spol v jeziku oblikoskladenjska kategorija, znotraj skladenjskih razmerij pa se pri spolsko referenčnih poimenovanjih lahko govori o težišču na pomenskem ujemanju in nasprotno pri spolsko nereferenčnih poimenovanjih lahko govorimo o težišču na slovničnem ujemanju.

ta knjiga, ki v nezaznamovanem besednem redu navadno zaseda vlogo izhodišča.²² To pravilo velja za pripisovalne *biti*-stavke, ki niso obrnljivi in zato tudi nimajo dvosmerne ujemanosti, *Tone je bil velika baraba*, medtem ko je pri istovetnostnih *biti*-stavkih navadna obrnljiva dvosmerna ujemanost, npr. *To mesto je bilo/bila Ljubljana – Ljubljana je bila to mesto*. Že ti zgledi z ujemanjem razkrivajo, da ima večjo referenčno vrednost in konkretnější pomen *Ljubljana*, zato ima vlogo osebkka in kategorialno ujemanost z vezjo, izrazno pa je to še bolj poudarjeno v primerih *To mesto so Brežice – Brežice so to mesto*, *Ta kraj so Harije – Harije so ta kraj* ipd.

4.2.1 Jasni zgledi križanja referenčnega in slovničnega spola v predikaciji so primeri s povedkovodoločilnim konotatom tipa *baraba*²³, *baba*, *mevža*, *zmaj*, npr. *Tone je baraba*. In ta *baraba* je šel/šla, Potem pa je, ta stara *baraba*, še zahteval od policije, da smo lepo na licu mesta napisali in podpisali zapisnik o primopredaji, Zmagala bova, in tista *baraba* bo ušel kazni; »Ta ženska je pravi *zmaj*,« je zagodrnjal, Spominja se svojih začetkov v novi službi: »Šefinja je bila prve mesece dela pravi *zmaj*,«. V vsem svojem navalu humorja mu neskončno dobro uspeva, da me predstavi kot pravega *zmaja* in da si ljudje mislijo, da sem stroga, zoprna in tečna. Povedkovodoločilno se za žensko bitje uporablja oznaka *zmaj*, čeprav sta izpričani tudi poimenovanji *zmajevka* in *zmajka*.

4.2.2 Ko povedkovodoločilna raba izraža aktualno stanjsko lastnost, je spolska oblika besede v povedkovniški vlogi nebitvena oz. lahko deluje celo ekspresivno²⁴ – to velja za prisojevalna razmerja, ki pripisujejo neko lastnost oz. stanje, npr. *Mojca je pravi angel*. Pri istovetnostnih razmerjih, ko gre za enačenje ali ugotavljanje stopnje istovetnosti vsebin, pa je pri določujočem povedkovodoločilnem poimenovanju ustrežnejša tudi spolska istovetnost, če jo seveda izkazuje referenčna dejanskost, npr. *Mojca je ta inženirka* (nasproti še bolj pripisovalnemu *Mojca je inženir(ka)*) ipd.

5 Za sklep

V predikaciji kot stavkotvornem prisojevalnem razmerju je osrednja slovnična kategorija oseba, prek katere je vključen in se izraža tudi spol. Oseba z živostjo in človeškostjo so del referenčnega spola, medtem ko je slovnični spol (kot gramatikalizacija referenčnega spola) nabor različnih možnih slovničnih razmerij. S tem omogoča tudi razločevalnost teh slovničnih razmerij in hkrati večjo pomensko enoumnost besedila: slovnični spol je torej skladenjska uresničitev referenčnega spola kot inherentne

²² Tudi v angleščini je močna težnja zliti izhodišče z osebkom (Halliday ²1994: 117, 129), sicer pa je osebek oznaka vsebine, obvezno določilo pa vsebino ovrednoti, tako da veljajo ustaljena razmerja osebek = določano: določilo = določujoče. V istovetnostnih *biti*-stavkih so vloge opredeljene kot *Janez* (določani osebek) je *najbogatejši* (določujoče povedkovo določilo) => istovetnost je izražena v smeri ovrednotenja vloge, nasproti *Najbogatejši* (določano povedkovo določilo) je *Janez* (določujoči osebek) => istovetnost je izražena v smeri oblikovanja vsebine in s pomensko poudarjenim osebkom uvaja tudi zaznamovani besedni red.

²³ Pri tovrstnih primerih A. Vidovič Muha (2000: 89) opozarja na pomenske razlage, ki lahko leksem prevrednotijo iz konotata v denotat.

²⁴ Npr. M. Ivić (1989: 43) pripominja, da v vlogi povedkovodoločilnih pripisovalnih lastnosti uporaba poklicnih poimenovanj v ženski in moški obliki vnaša prej občutek različnega vrednotenja kot enakovredne obravnave, npr. *Mojca je fizik* nasproti *Mojca je fizičarka* ipd.

pomenske lastnosti leksema. Tako referenčni spol poudari pomensko ujemanje, slovnični spol pa slovnično (končniško) ujemanje. V končnici je združeno izražanje kategorij spola, sklona, števila, zato končnica nima in ne more imeti neposredne povezave zgolj z referenčnim spolom; končniška različnost ustvarja pogoje za čimbolj jasno oz. natančno izražanje znotrajjezikovnih razmerij in ne more imeti neposredne povezave z zunajjezikovnimi družbenimi razmerji. Pri ubesedenju se hierarhija družbenih razmerij ne more odsliskovati v namišljeni končniški hierarhiji, ker slednja znotraj jezikovnega sistema ne obstaja. Jezikovni sistem slovničnih razmerij mora delovati čimbolj celovito vključujoče, tako so npr. spolsko mešane skupine glede na referenčni spol najbolj nevtralne lahko izražene z needninsko končnico *-i*. Če pri upovedovanju želimo iti v smer spolske nevtralizacije, je poudarek na dveh skladenjskih kategorijah: na času in načinu. Spolska nevtralnost gre v smeri konkretne sedanjosti, ker je sedanjska oblika glagola (z vsespolskimi oz. splošnospolskimi osebili kot končniškimi morfemi) spolsko nevtralna, neposredno ubesedovana konkretna sedanjost pa ne potrebuje spolske identifikacije; z vidika načina pa se z umikanjem vršilca ali nosilca iz osebkove vloge umika tudi jasno spolsko izražanje dejanskega referenčnega spola, ki je lahko izraženo zloženo glagolsko obliko za preteklik ali prihodnjik z opisnim deležnikom v srednjem spolu ednine in neosebim *se*, npr. *O tem se bo še pisalo in govorilo*.

VIRI IN LITERATURA

- Fran = Fran: slovarji ISJFR ZRC SAZU. Na spletu.
 Gigafida = Korpus Gigafida. Na spletu.
 Miroslav GREPL, Petr KARLÍK, 1998: *Skladba češtiny*. Praga: Votobia.
 Milka IVIĆ, 1989: Neka zapažanja o broju i rodu u sprskohrvatskom jeziku. *Južnoslovenski filolog* 45. 27–44.
 M. A. K. HALLIDAY, Ruqaiya HASAN, ²1994: *An Introduction to Functional Grammar*. London: Edward Arnold.
 Olga KUNST GNAMUŠ, 1989/90: Težave s stavčnočlenskim razločevanjem zaradi oblikovnega sovpadanja pomenskih in sklonskih razlik. *Jezik in slovstvo* 35/1–2. 15–24.
 Olga KUNST GNAMUŠ, 1992/93: Slovnična zgradba in vloga stavkov s pomensko podstavo SZ1 biti SZ2. *Jezik in slovstvo* 38/7–8. 267–80.
 Olga KUNST GNAMUŠ, 1994/95: Razmerje med spolom kot potezo reference in spolom kot slovnično kategorijo. *Jezik in slovstvo* 40/7. 255–62.
 Jiří, NOVOTNÝ, 1979: Dualismus subjektu a predikátu a postavení predikace z hlediska valenční teorie. *Slovo a slovesnost* 40/4. 286–94.
 Tatjana PIŠKOVIĆ, 2011a: *Gramatika roda*. Zagreb: Disput.
 Tatjana PIŠKOVIĆ, 2011b: Sintaktička narav gramatičkoga roda. *Filologija* 56. 137–58.
 Jan POPELA, 1968: K pojmu predikace. *Otázky slovanské syntaxe II: Sborník symposia Strukturní typy slovanské věty a jejich vývoj*. Brno: Univerzita J. E. Purkyně. 119–22.
 Jozef RUŽIČKA, 1959: Základné sporné otázky slovenskej skladby. *Jazykovedné štúdie* 4. *Spisovný jazyk*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. 7–34.
 Branka TAFRA, 2005: *Od riječi do rječnika*. Zagreb: Školska knjiga
 Branka TAFRA, 2007: *Broj i rod ispočetka*. *Filologija* 49. 211–33.

- Jože TOPORIŠIČ, 1981: K teoriji spola v slovenskem (knjižnem) jeziku. *Slavistična revija* 29/1. 79–94.
- Jože TOPORIŠIČ, 1982: *Nova slovenska skladnja (NSS)*. Ljubljana: DZS.
- Jože TOPORIŠIČ, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: CZ.
- Jože TOPORIŠIČ, 2000: *Slovenska slovnica (SS)*. Maribor: Obzorja.
- Ada VIDOVIČ MUHA, 2000: *Slovensko leksikalno pomenoslovje: Govorica slovarja*. Ljubljana: ZIFF.
- Ada VIDOVIČ MUHA, 2006: Kategorialnost leksemov med slovarjem in slovnico. Posebna številka: Slovensko jezikoslovje danes. *Slavistična revija* 54. 23–42.

SUMMARY

In predication the subject is the central grammatical category through which gender is expressed. Subjects conveying animateness and humanness, both parts of referential gender, confirm that grammatical gender (as a grammaticalization of referential gender) is in fact a set of several possible grammatical relations. Grammatical gender enables a clear distinction between these grammatical relations and contributes to the greater semantic clarity of the text: grammatical gender can thus be seen as the syntactic representation of referential gender as an inherent semantic category of the lexeme. The relation between semantic and grammatical agreement is the most clearly emphasized in *biti*-sentences, which establish the first link between the non-linguistic actuality and the semantic-denotative system of the language. Referential gender prioritizes semantic agreement, whereas grammatical gender puts the stress on grammatical (word-final) agreement. As the word ending combines the expression of gender categories, case and number, it does not establish a direct link with the referential gender exclusively; word ending variability creates the conditions for the clear and concise expression of intralinguistic relations and thus cannot establish a direct link with extralinguistic social relations. The linguistic system of grammatical relations must be all-encompassing. In terms of referential gender, groups with mixed gender are the most neutrally expressed with the non-singular word ending *-i*. If we wish to achieve gender neutralization in clause-formation, the syntactic categories of tense and voice are of upmost importance. Gender neutrality points towards the concrete present in the case of which the present form of the verb (with all-gender or general-gender word endings as word-final morphemes) is gender-neutral. The directly verbalized concrete present does not require gender identification; from the point of view of voice, the withdrawal of the agent or bearer from the role of the subject also results in the withdrawal of the clear-cut gender expression of the actual referential gender.

